

BESEDNI GERMANIZMI V TRUBAR JEVEM CATHECHISMUSU*

Trubarjevo iz nemščine prevzeto besedje (ali tudi le morfemi) kaže, da je oče slovenskega knjižnega jezika (tudi) besedno veliko nemčeval, pač na podlagi tudi ljudskega jezika, in da besed ni izbiral, dvojnice večkrat uporabljal iz veselja nad obilnostjo, sicer pa je nemčeval v glavnem iz potrebe, zaradi pomanjkanja domačih slovenskih izrazov. Ker je pretirano nemčevanje zadevalo ob slove/anski rodovni ponos, se je že takoj v 16. stol. začelo prizadevanje za nadomestitev nemškega s slovenskim (ali vsaj slovanskim, tedaj hrvaškim), kakor pričajo Krelj, Juričič, Hren. Ta smer je za tem (zlasti s Kopitarjem, Vodnikom) tudi prevladala in nemške sposojenke potisnila ali v pozabo, v glavnem pa na raven ljudske (tudi mestne, ne samo vaške) knjižno nekultivirane (neskrbne) vsakdanjosti.

Primož Trubar, "the father of the Slovene literary language", used quite a number of German loanwords (or just morphemes), partly because they were part and parcel of the vernacular; he did not choose words, he often used borrowed and native synonyms side by side for sheer joy of opulence; on the whole, however, his Germanisms were due to the lack of native Slovene terms. As the excessive use of Germanisms hurt the Slovene/Slavic ethnic pride, their substitution by Slovene (or, second best, Slavic, at the time: Croatian) elements began already in the 16th century (Krelj, Juričič, Hren). The de-Germanizing trend finally prevailed (especially with Kopitar and Vodnik), and many German loanwords were relegated either to oblivion or to the level of the uncultured (casual) vernacular, spoken not only in the countryside but also in the cities.

0 Prvotni del (do str. 144) prve Trubarjeve (in slovenske sploh) knjige je l. 1984 pri Državni založbi Slovenije izdal celovški profesor G. Neweklowsky z naslovom Trubarjev katekizem 1550 in s podnaslovom Konkordanca. Indeks besed, pogostnostni spiski (skupaj 429 str.).

Iz tega dela sem si izpisal besede, za katere menim, da so v slovenščino (torej ne morda že v praslovanščino) prevzete iz nemščine. Takih besed je po mojem štetju okrog 135, če pa za osnovo štetja vzamemo nemške korene, osnove ali podstave, pa tri manj kot sto, namreč: *ajfrer, andaht-, borcahen, brum-, buk-, cag-, cajhn-, cbiol-, ciganer, col, copr-, erb-, falš, far-, farmošter, ferdam(n)-, fig-, flegar, fraj, frajdik-, gar, gažl-, glih-/glih, gmajn-, gnad-, grev-, gvant-, gviš-, hajd-, hauptman, herperg-, imar, ja, joger, ketina, kralj, krišp-, kunšt-, leben, lon-, lotr-, lušt-, mahtig, mal-, martr-, mas-, menih, merk-, nid, nuc-, obar-, ofr-, ofert-, papež, paradiz, pekel, persona, petler-, pild, pridig-, rajt-, rat-, rev-, šac, šaft, šenk-, šent-, škod-, škof, špiž-, špot, štabl-, štalt, štima, štivra, štra(j)f-, štrik, štuk, šula, šulmaster, tabla, tadel, tavžent, tiht-, truc-, trošt-, unuc, up-, var-, verd-, vur, žalb-, žebr-, žeg-, žlahn-žla/eht-, žvepl-*; od tega nastopajo vezano s predpono še enote *-glih-, -gviš-, -merk-* in *-up-*.

* Slovenski prvopis razprave (Lexical Germanisms in Trubar's *Cathechismus*), za zbornik v čast R. L. Lenčka ob njegovi 65-letnici: Lubi Slovenci, A Festschrift to Honor Rado L. Lenček on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday, 3 October 1986, *Slovene Studies* 9/1—2 (1987). Razprava je natisnjena na str. 233—241; tukajšnja objava je razširjena z dodatkom, ki zajema tudi besedje drugega dela katekizma 1550.

V število »okrog 135« so zajete vse besede, ki imajo vsaj korenski morfem iz nemščine, kakor npr. škoditi, marternik, žegnovati/žegnati, zamerkatī, gnadio, frajdikost, ne pa tudi čisti kalki, kakor so npr. zastopiti, odstati, dopasti in morda celo tudi zanesti se (za sich verlassen). Kakor se vidi, spisek vsega gradiva podajamo v sodobni črkovni morfonemizaciji.

1 Trubarjevi besedni nemčizmi v tem delu so v glavnem z dveh tvarinskih področij: prvo lahko imenujemo splošnocivilizacijsko, drugo versko-nravno. Prvo je stvarno ali duhovno-duševno, drugo predvsem drugo.

1.1 Splošnocivilizacijsko besedje

To področje, oz. poimenovanja s tega področja, lahko delimo na stvarno in netvarno.

1.1.1 V območju t v a r n i h poimenovanj so največja skupina besede za stvari cerkve (*far, fara, farmošter, menih, papež, škof*): nekako k cerkvenim stvarjem tega časa spadajo še *šulmaster* ter *pild* in *gliha* 'kip'. K nekaterim teh besed prim. J. Rajhmana (Prva slovenska knjiga, 1977 (dalje PSK), str. 119): »*Far* je Trubarju duhovnik, tudi Kristus, navadno v dobrem pomenu, kadar je v pejorativnem, zaznamo iz sobesedila. Vedno pa je izraz *farmošter* izraz za protestantskega pastolja. Razlika med *farmoštram* in *pridigarjem* je bila podobna kot danes med župnikom in kaplanom.«

Druge vrste družbenih izrazov so poimenovanja *ciganer, col* 'mitnina', *flagar* 'úpravnik', 'hišnik', *kralj, havptman, petlerski, štivra*; deloma tudi sem spadata *šulmaster* in *herpergovati*. Beseda *havptman* je seveda iz svetopisemskega besedila (k njej prim. PSK, str. 123).

Na področje praktične stvarnosti gredo besede *flinder* (fhenška lipota ne ima biti ifuuna vtih krishpanih lafeih oli vtih flatih ketinah oli flindernih oli na oblazhilu tih plafhzheu), *gvant* (poleg katerega rabi Trubar tudi *oblačilu*, čeprav v nekoliko zapleteni zvezi in pomenskosti), pa tudi beseda *sukna* (sturi Adamu tar Eue kosheve sukne inu ye oblezhe), *ketina, špiža, štrik* in *žveplu*. Za rabo besede *gvant* prim.: Te Babe /.../ de bodo vtim gvantu, kir se spodobi nashi veri.*

V bistvu k splošni kulturi spadajo besede *bukve, bukvice, pild* 'podoba' in *gliha* 'podoba': ne sturi sebi kakiga Pylda oli Glihe. Tudi na videz stvarna poimenovanja, kakor so *ratati, šac, tavžent, varovati (se), verdeti, vura* ali *žveplu*, so dejansko rabljeni le v zvezi z verskimi (nravnimi) zadevami: on /.../ svoje mess/u/.../ shivi inu *verdei*; kadar je bila ta vura nega martre pryshla. — Čudna stvar je z besedo *štima*, ko so vendar tudi Slovenci gotovo poznali besedo *glas*. Tu je po vsej priliki šlo za preneseni pomen besede *glas* (prim. »kateri glas pa ti poješ«), še bolj pa za svetopisemsko rabo kot »božji glas«: ftima Gofpudi Boga; ftimo tuye shene; tuyo ftimo vtim paradishu.

1.1.2 Poimenovanja netvarnega so v zvezi predvsem z duševno-duhovnim, pri čemer je približno enako število samostalnikov, glagolov in pridevnikov (skupaj s prislovi in členki). Vvsakteri teh skupin si stojita nasproti negativno in pozitivno: *lušt* (ta Paradysh tiga lushta: hude shele inu lushte), *nid* (vne-

* Glede pisanja esov: kadar pišemo po Trubarju, uporabljamo dolgega in kratkega, kadar po Neweklovskem pa samo s in S.

zhistosti, vkurbary, golufy, vnidi inu vserdi), *špot* ('sramota': spot deilla) na eni strani, na drugi pa *masa* (ne imamo bogu masse inu zhasa postaviti), *tadel* (AN Scoff oli Far ima byti pres tadla) — *trošt* (ta Skryuna Suetyna ye suseb kanimu troshtu inu poteryenu dana), *vupanje* (če je res zgodnja sposojenka iz nemščine). Pri glagolu prim. *cagati* (PSK, str. 120, 122—123), *cbiolati* (zbiuulamo na nega besedi), *tihtati* (vsa mysall inu tihtane), *trucati* (spot deilla inu truza suetiga duha) — *troštati*, *upati*, *zagvišati* (Tiga vsiga sem iest saguishan vseh suetih Euangelih), *zaupati* (/bogu/ vupati inu uerouati; suete shene, katere so suye vupane vbuga postauile — de se my sevupamo vsiga dobriga pruti ozhetu nebeshkimu; prauu sauupane Viesusa). — Pri pridevniku prim. *falš*, *kunšten*, *lušten*, *onucen*, *žle/aht* — *fraj*, *gvišen*, *pohleven*, *troštav*, *žlahen*: od te norške Falsh Vere; ta kazha ye billa vezh kunstnishi koker vsa shivina na semli; koku vezh ta gnusni, vnuzni zhlovik; samuzh vse shlaht inu gar uelike grehe/sem an greshnik, an shleht sauershen zhlovik — nekar ne imate byti taku frai oli sami suy, da bi hoteli hudu giati; serze ima an guishan trosht; bodite pohleuni pod to mogozho roko boshyo; te lepe troshtave besede vtih Euangelih; ana shlahna rezh, kir je veliku vredna. — Pri nepregibnih besedah sta nekako absolutna *gar* in *imar*: Tu so gar lepe sastopne besede; vse shlaht inu gar uelike grehe; bode vezhnu tar imar shiv (o tem prim. PSK, str. 123—124). Beseda *glih* je rabljena v vsaj štirih pomenih: (1) 'enako' glih koker ta gospud to Cerkou, (2) 'ravno' glih sdai, glih taku, (3) 'enak' do bo nam glih, (4) 'čeprav' zhe glih. Za členek *gvišnu* prim. smo guishnu v mylhosti boshy.

Nekako druga skupina besed v okviru netvarnega poimenuje občestvene zadeve: *erb*, *gmajna* (po PSK, str. 118: »*Gmajna* in *cerkev* sta si po vsebini blizu«, pri čemer *cerkev* pomeni »skupnost vernih ljudi«, *gmajna* »pa naj bi predstavljala cerkev v nekem kraju«), *lon* (predvsem v prenesenem pomenu, tako tudi *lonati*: seshushon lon pryeti; vnebesih lona obilnu — koku se ty Hlapci, Dekle, inu Delouci ob lohn dershati imαιο), *martra* (vendar predvsem za Kristusa, enkrat samkrat glede na človeka: de nih ne hozhe sapustiti, vbush-tui, vbollesni, vmatriti, vsmrti inu vobeni nadlugi); *nuc* (od Nuza tih Sacramentou); kai nam ta kerst inu pridiga nuza; tako dobro nuzno pridigo), *reva* (Jest hozho tebi dosti reue dati kadar bosh noshezha; po le teim reunim lebni vtim vezhnim veselei), *šac* (se nam vsi nebeski shazi odpro) — *škoda* (de sebi inu drusim ne sturimo shkode; nishtar ne nuza, temuzh vezh shkodi), *štuk* 'postavke' (slasti lete stuke nashe praue uere). Od še ne omenjenih glagolov prim *erbat* (ta greh smo my vsi od Adama erbali; goluf tiga kralestua Christusa ne bode erball; postanemo ani Erbi tiga vezhniga lebna), *martrati* (Martran pod Pontio Pilatushom; nas martra, inu tu tellu vmori), *merkati* (na lete Jefufeve befede /.../ imamo my vfi dobru merkati), *obarovati* (hozhe nas obarouati pred hudimi ludmi; nas Bug obari pred slegom), *rajtati* (po suy iska-sheni sastopnosti sazhe taku misliti tar raitati sam sebo; gospudi Bogu /.../ dati raitingo od vsiga, kar ye vtim shivoti myslil), *ratati* (otroci boshy ratamo inu bomo perlozheni gnebeski drushini), *šenkati* (Bug nih grehe pregleda inu nim shenka sa uolo Jesusa Christusa; ta shenkana gnada sa uolo Jesusa), *štra(j)fati* (/otroke/ koyti, vuzhiti inu strafati; ShenSka tar Moshka strafinga inu krysh sa uolo tiga Greha). O besedah *fraj*, *krišpan*, *nucen*, *reven*, *onucen*, *glih* ter o prislovih oz. členkih (*mahtig*, *glih*) je bil že govor (mahtig shlahnim velikim ludem, mahtig velik Gospud).

Iz te skupine so nam preostale besede *cuper(nija)*, *leben*, *šaft*, *štabla*, *štalt* — *špižati* — *špižen*. Tudi te so vse v službi verske misli: *coprniija* pomeni toliko kot 'vraža' (neiso sveta, samuzh so en zuper; inu take slushbe ye ana zupernia inu malikouane pred bugom); *šaft* je večinoma 'zaveza', enkrat 'opravilo': Jnu hozho taku eno shaft nouo gori naredyti; ta kelih te noue shafti vmuyei kriy — S teimi ima JesuS /.../ dosti shafti (v PSK, str. 118: 'zaveza', 'opravek'). Beseda *štabla* je kot 'stopnja', 'mesto' (kateri dobro slushio, ty sebi sadobe ano dobro stablo inu veliko fraidikost vti veri), *štalt* pa 'podoba' (po Boshy Stalti ga ye sturill). Še primer za *špiž-*: nam Jesus da suye tellu kani spyshi, inu suyo kry kanimu pytiu; te verne spishati stellom tar skryu Jesusouo; Ta offer inu ta spyshan offer tebi ne dopadeio.

1.2 Versko-nravno besedje

Z verskega oz. nramnega področja so naslednje besedne enote: *andaht*, *borcahen*, *bruma*, *cajhen*, *ferdamnenje*, *gnada*, *hajd*, *Hans*,* *joger*, *malikovanje*, *martra*, *marternik*, *ofer*, *paradiž*, *pekel*, *persona*, *pridiga*, *prigliha*, *priglihanje*, *žegen*, *žalbanik* — *tabla*; *grevati*, *martrati*, *ofrati/ofrovati*, *šentovati*, *žebitati*, *žegnati/žegnovati*; *andahtliv*, *brumen*, *ferdamnan*, *gnadio*, *hajdovski*, *oferfen*. Danes imamo zanje: *zbranost/pobožnost*, *znanilo*, *pobožnost*, *čudež/znamenje*, *preklet/pogubljen*, *milost*, *pogan*, *Janž/Janez*, *učenec*, *trpljenje*, *mučenik*, *darovanje*, *raj*, *oseba*, *prilika*, *primera*, *blagoslov*, *maziljenec* — medtem ko so *malikovanje*, *pekel*, *pridiga* še vedno v rabi; pri glagolih pa *kesati se*, *mučiti*, *žrtvovati se*, *žrtvovati*, *preklinjati*, *moliti*, *blagosloviti*, in pri pridevnikih *zbran/pobožen*, *preklet*, *milosten*, *poganski*, *ošaben/nadut*.

Na tem področju naši poganski predniki pač niso imeli dosti svojih poimenovanj, katerih rabo bi bili lahko razširili na pojmovnost krščanstva (kakor so morda *moliti*). Torej so bili v glavnem prisiljeni z novimi pojmi vere prevzemati tudi njihov nedomači izraz. Današnje domače sopomenke so torej nadomestilo za ta prvotno manjkajoča poimenovanja. (Tudi o nekaterih teh besed je pisal J. Rajhman (PSK, str. 106—112): *gnada* — *milost* (o tem že prej I. Grafenauer), *leben* — *život*, in še o čem.)

1.2.1 Kakor je za Evangelia inu listuve znano že od Kopitarja (Gram. 1808, str. XLII: »V tem delcu se strogo sledi Bohoričevi slovnici in celo nekaj n e m - š k i h besed iz Jurija Dalmatina besedila je bilo zamenjanih s sprejemljivimi pristno kranjskimi«), zlasti pa od Breznika (Literarna tradicija v Evangelijih in listih, DS 30 (1917), tu navedeno po Jezikoslovne razprave, 1982, str. 33—34, kjer Breznik najprej citira iz Oblaka 1895, da je Hren »nadomestil mnogo nemških besed s pristnimi slovenskimi«, nato pa (str. 34—35) Breznik sam: »Druga Hrenova zasluga je, da je odpravil iz Dalmatinovega besedila nemške tujke in jih nadomestil s slovenskimi in nekaterimi kajkavskimi izrazi. /.../ Hren je bil prvi, ki se je postavil na strogo slovensko stališče in je načelno zavračal vse, kar je v jeziku tujega. V tem oziru se ne more meriti z njim noben protestantski pisatelj, tudi Krelj in Juričič ne, dasi sta pisala med vsemi najčistejšo slovenščino. /.../ V /.../ skoraj dvestoletni dobi so bile edino izdaje Evangelijev in listov, ki so z neznatnimi izjemami skrbno hranile Hrenovo besedilo, proste najnavadnejših tujk, vse druge so jih bile polne. Tako je cerkev po Hrenovi zaslugi veliko storila za čistočo božje besede.«) sem,

* Imena v to razpravo sicer niso zajeta.

je načeloma vse prevzeto v škofa Hrena s Čandkom Evangelijih inu listuvih zamenjano s slovenskimi poimenovanji in s tem nakazana neka druga možnost.

1.2.1.1 Ta je sicer deloma izpričana že v Trubarjevih prostih variantah: *Sacramenti* oli koker my moremo govoriti te (*skriune*) *suetyne*; so try persone oli *Imena* (prim. PSK, str. 117); *nuz* oli *pryd*; *frai* oli *prosti*; *ledig* oli *sam sui*; *frai* oli *sam suy*; *sblasniti* oli *zbiuulati* (kar morda ni čisto sopomensko). Tu Trubarju vendar le delno lahko pripišemo hotenje, da bi bil hotel s prvotno slovenskimi (ali celo od njega napravljenimi) izrazi izpodrinuti iz nemškega prevzete dvojnice, ampak mu je šlo pač le za (večjo) jasnost. (Prim. J. Rajhman, PSK, str. 117: »Trubar je rabil tujko tedaj, če zanjo ni bilo ustreznega domačega izraza.«) Na to kažejo dvojnice, ki so ali obe prevzete: *gmaina* oli *fara*, v taki *vishi* oli *stalti*, *Pylde* oli *Glihe*, *farmoster* oli *pridigar*, *Christus* oli *shalbanik*, ali pa domače: *ohranik* oli *Isuelizhar*, v [...] *pismi* oli *listeih*, kar *lasi* oli se *gible*, s *trudom* oli *teshku*, Ta *kerst* oli tu *pogrosene*, *madeshou* oli *vraskou*.^{*} (Od domačih dvojnic Rajhman obravnava naslednje: *telo* — *meso*, *kraljestvo* — *bogastvo*, *zlodej* — *hudič* — *vrag*, *spravlavic* — *ohranenik* — *besednik* — *odvetnik*, *tri imena* — *sveta Trojica* — *ime božje*.) Od vezalnih zvez z inu prim. še: *gnadiu* inu *Mylhostiu*, bodo *umeili* inu *prou sastopili* (drugi izraz sicer le kalk), *oselei* inu *Imar*, *strafinga* inu *Krysh*, *hude shele* inu *lushte*, *gnade* inu *mylhosti*, (vstanena tuga *shivota* inu tuga vezhniga *lebna*), vsa *mysall* inu *tihtane*, ta martra inu tu *veliku terplene*, imar inu *oselei*. Posebnost brez veznika: po le *teim lebni ta vezhni*; s *tar* pa: *oselei tar Imar*, *oselei tar vedan*, *Rastyta tar gmeraite se*, *vezhnu tar imar*, *ohraneni tar isuelizhani*, *lonati tar plazhati*, *misliti tar raitati*. V tej skupini se zdi, da sopomenke ne bi bile potrebne, zlasti ne *gnada/milost*, *život/leben*, *oselej/imar/vedan*, *večnu/imar*, *lonati/plaçati*, *misliti/rajtati*. (O teh, dvojčičnih, zvezah, kakor bi jih mi lahko imenovali, Rajhman (PSK, str. 123–124): *izrajtati inu izgruntati*, *ana šenkiga oli dar božji*, *cbiolamo inu cagamo*, *imar tar oselej*, *zastopnost inu modrust*.) Trubarju je tu šlo za nekako poudarjalno pleonastičnost, Rajhman pa meni, da je Trubar te dvojnosti navajal, ker so se pač rabile in je hotel biti razumljiv tako tem kot onim.

1.2.1.2 J. Rigler je v svoji knjigi Začetki slovenskega knjižnega jezika — The Origins of the Slovene Literary Language (1968, str. 213–214), in sicer v poglavju Vključitev jezika protestantov v začetno obdobje protireformacije, navedel naslednje Hrenove zamenjave za Dalmatinovo iz nemščine prevzeto besedje (ležeče tiskano je tudi v našem gradivu iz Trubarjevega Katekizma): Samostalniki: *cajhen* — čudež, znamenje; eksempl — pokazajne; *erbič* — dedič; *erbščina* — dédinja; *erbati* — po dédini posesti, dediščino obderžati; folk — ljudje, množica, ludstvu, množina; izraelski folk — i. gardellu; gerab — oskrbnik; *gnada* — milost; grunt — stan; *gvant* — oblačilu, obud; kapitan — stujni poglavitnik; korb — spletenic, jebes; kreg — prepiranje, zuperstvu; *nid* — kujajne, nevoščenje; *leben* — živ(l)ejne, život, životik; leščerba — svetilu; *lon* — plačilu, plača; *lušt* — žejla; nežihrost — nevarnost; ohcet — ženitovanje; *prigliha* — pripuvist; punt — hrup; *rajtinga* — čislu; *šac* — obilnu blagu; šafnar — hišnik; šarnogel — žebelj; špeceria — dobrudišeče mazilu; špegel — zgledalnik; *špiža* — jejd; ž/maganja — oponosa; šranga —

* Ta beseda mi sicer pomensko ni jasna.

ograja; *štal* — podoba, obraz; *štima* — glas(nost); *trošt* — (po)taženje, *troštar* — odžalnik; vahta — straža; žlahta — rod, narod. Pridevniki: *brumen* — pravičen; *fals* — nepravi; *glih* — enelik; *glih* ene misli — enumisleči; ohcetni — ženitni; *zašpotovan* — zasramovan; *tažent* — jezeru, milar; *potroštan* — potažen; vragljiv — len; *žlehtniše* — hujše. Glagoli: *erpergovati* — prenočiti; *feratati* — izročiti, izdati; *ferdamovati* — pogubljevati; flikati — popravljati; gajžlati — bičovati; *gmerati* — pomnožiti; imeti na sebi *gvant* — biti oblečen; *gvantati* — oblačiti; *lebat* — se gostiti; se *masati* — se zdržati; petlati — Vbuga ime prositi; *rajtati* — čislovati; za *špot* imeti — k smeihu imeti. Prislovno: s flisom — skerbnu; *glih* — enaku; *gvišnu* — rejs; v luft — v vejter; k eni *priglihi* — enak. Samo enkrat je Hren domačo besedo zamenjal s prevzeto: mlajši — joger (danes učenc), nespremenjeno pa je ostalo: *los* (žreb), *marter*, *ofer*, *pokaštigan*, *permasnu* (= zmasnu), *žegnati*, *žlak*. (Na Mostecu še danes: *pošats* 'uganiti', *mārtra*, *úfer*, *kaštigan*, *nezmāsen*, *žègnat*, *žlāk*.)

1.2.1.3 S tem natančnim pregledom zamenjav prevzetega iz nemščine s slove/anskim (kajkavskim po Brezniku) je Rigler potrdil (sicer od njega ne citirano) Breznikovo misel, ki je bila zgoraj navedena. Torej se tu zastavlja vprašanje, ali Trubar le ni nemčeval preko razumne mere, tj. da bi bil »preonemčen« on bolj kakor pa slovenski jezik sam. Rigler je menil, da se je Trubar pri tem oziral na govorico Ljubljane (torej drugače kot Krelj) in nekako v tem smislu vidi to tudi Rajhman (PSK, str. 124): »Vprašanje tujk v Trubarjevem slovarju je bilo doslej enostransko obdelano. Očitali so mu, da je tujke nekritično prevzemal, vendar je Trubar tujke iz nemščine občutil povsem drugače, kot jih občutimo danes, ali kot jih je v svojem času občutil Kopitar.« Pri tem navaja str. 390, 393 in 399, vsakokrat v opombi. »Po načelu razumljivosti je Trubar pač moral govoriti v jeziku svojih bralcev, imel pa je predvsem pred oči bralčeve ukazeljnost. Hotel je pojasniti verske resnice, a nikoli drugače, kot je to storil v pridigi in katehezi. Zato tudi sedaj ni mogel konstruirati povsem drugačnega jezika, ki bi bil umetelen, zato pa daleč od bralca in uporabnika. Pa kljub temu moramo priznati, da si je prizadeval prevesti v slovenščino strokovne termine, predvsem tako, da je ob tuji strokovni termin postavil slovenskega, bodisi da je to bila slovenska različica (le v enem primeru je nadomestil tuj strokovni termin z nemško sponosenko, ki pa jo rabi tam, kjer ima nemški original tujko), bodisi da je bila to lastna besedna tvorba.«

1.2.1.4 Od kod Hrenu pobuda za sklep, da bo skoraj vse prevzeto zamenjal z domačim (ali vsaj slovanskim)? Je vedel za Kreljevo kritiko Trubarjevega jezika (do polu nembški) in mu morda sledil še z upoštevanjem teh, »kir so okuli nas«, in skoraj »povsod čisteši govore«, kakor je rekel Krelj (so bili pomočniki tudi hrvaški glagoljaški duhovniki, s katerimi je Hren prihajal v stik)?

S Hrenom bi bilo po našem praktično dokazano, da je imel Kopitar prav, ko je menil, da je potujčen predvsem jezik posameznikov, ne pa slovenski jezik sam (vsaj ne toliko). Pri tem je zanimivo ugotoviti, koliko je Hren popravil katero od besed, ki jih je Kopitar (Gram., str. 54) Trubarju očitajoče nanizal (Hrenove zamene so ležeče): *leben*, *lebat*, *špiža*, mordane, štritanane, (hudobo) tribati, (biti) šacan, feržmaati, punt (Bund), *cajhen*, šenkinga, *gvant*, flegar, rihtar, špendia, folk.

2 Pri prevzetih besedah je treba najprej ugotoviti, da se lahko nespremenjeno prevzemajo nepregibne besede, npr. *gar, glih, falš, fraj, imar, mahtig, žle/ahť, ja*, kar v našem primeru pomeni prislovice in (v nemščini) nepregibne povedkovniške oblike pridevniških besed (nekatero teh pa se pri nas ničto pregibno uporabljajo tudi kot pridevniki): tako smo za *glih* že ugotovili trojo besednovrstnost, podobno pa je tudi še s katero teh besed: *falš* je dejansko izpričan le kot pridevnik (s *falsh* pridigo, *falsh* prizhanje, *falsh* vera), *fraj* samo v povedkovni (so *frai* oli prosti, biti taku *frai* oli sami *suy*), *šhla/ehť* pa sta spet samo pridevniška (vse *shlaht* inu *gar* velike grehe; vsem *shlaht* ludem, kir bodo v *nega* verovali oz. an *shleht* *savershen* *zhlovik*; *nasha* *shleht*, *mahina*, *nezhista* inu *petlerska* *deila*).

Tudi z uvrstitvijo samostalnikov v slovenski jezikovni sestav ni težav, saj gredo nemški na soglasnik v 1. moško, na samoglasnik pa v 1. žensko sklanjatev, vendar prvi v tem času tudi še v 2. žensko (*andaht, stalt, shaft*): *borcahen, cajhen, ciganer, col, coper, erb, leben, lušt* itd. — *bruma, bukve, fara, gliha* itd. Edini samostalni srednjega spola je *zveplo* in s tega stališča posebnost. (Je *-lo* pojmovano kot pripona?)

Glagoli se tako niso dali prevzemati, ampak so morali dobiti glagolsko pripono, nato pa še obrazila: *cagati, cbiplati, erbati, gažlati, greati, lonati, martrati, merkati, ofrati, prigliha(ti), rajtati, ratati, šenkati, špižati, štra(j)fati, tihtati, trucati, troštati (se), vupa(ti), žalbati, žebrati, žegnati* — *herpergovati, lotrovati, malikovati, ofertovati, šentovati, žegnovati, zašpotovati* — *škoditi* — *verde(ti)* (prim. še *zagvišati, zamerkati*). Glavna glagolska pripona je torej *-a-*, večkrat je tudi *-ova-*. Pri *žegnati* — *žegnovati* gre morda za vidsko nasprotje. V Primerih kot *zagvišati, zašpotovati* gre morda za tvorbe iz predložnih zvez (za *gvišno, za špot*), vendar prim. nem. *vergewissern, verspotten*. — Prevzeti pridevniki so prav tako (razen v že naštetih primerih ničte sklanjateve) morali dobiti slovensko pripono: *brumen, gvīšen, kunštn-, lušten, nucen, oferten, reven, špižen, unucen, žlahen* — *ferdam(n)an, krišpan* — *gnadiv, troštav* — *petlerski, hajdovski* — *figov*. Pogostnost priponskih obrazil se kaže iz preglednice. — Samostalniki so redki tvorjeni iz prevzetih podstav: *cuprnija, frajdikost, prediga, prigliha, marternik, žalbanik* (izvzeti so pač deležniki na *-n* in glagolniki). Primere kot *borcahen* in *unucen* (*Vorzeichen, unnütz*) je treba pojmovati kot netvorjene.

3 Ostaja še vprašanje, koliko so se prevzete besede, kakor jih je iz nemščine imel Trubar, govorile tudi med podeželskim ljudstvom in ne le v mestu (kjer pa jih je gotovo bilo nekaj več). — Kako je to bilo v 16. stoletju, seveda ne moremo vedeti, ne bo pa to daleč od stanja, ki ga imamo na podeželju še sedaj (oz. smo ga imeli vsaj še v rodu, rojenem konec preteklega stoletja), npr. na Mostecu. Za to vas od Trubarjevih nemčizmov lahko potrdimo naslednje (včasih le koren seveda): *ajfrat, búkvíce, cágat, cęgan* (v pesmi *cigajner*), *cola, cúper, cuprnija, jęrb, jęrbat, fávcn, fár, fára, fájmušter, frdaman, figov-, fręj, gážla, glih, (zde)bit*), *glih(at se), gmějna, gnáda, gréonga, gvánt, gvišn, gvišnu, hávptman, júger, kętna, král, kújštn, lún, lúnat, lčęst, lúšn, lúšnu, malík, malikudáje, mátrra, mrtrát, nezmásn, męrkat, nęc, uboárvat, úfer, pápež, paradíž, pęku, pękler, píldik, prédgva, pr glihi, prglihaje, rájtat, rátat se, réva, révn, šęcl, šęcka, sęnkat, škúda, škúdit, škđf škófa, šulę, špęjza, špót špóta, štíma, štíbra, strájfat, strájfnga, štręk štríka, štček štúka, tábla, tádu -dla,*

tãvžnt, túhtat, tręc, trušt, truštãt se, vùpat se, pãrvat, vùpaže, vèera, zagvišãt, zamérkat, špùtat se, zavùpat, vãrvat, vùpaže, žãوبا, žégn, žégnat, žlèhn, žlèht, žvèplu. V celoti je to več kót zelo dobri dve tretjini. Iz kakega drugega narečja nam ne bi bilo težko najti še marsikatero ustreznico, kolikor je take vrste, da se je pojem rabil tudi na deželi.

Seveda pa je tem narečnim besedam deloma premenjen pomen: tako *cãjhen* pomeni zaznamek na čem (prim. še *zacãjhnat*); *cõla* je predel na nekdanji meji med Štajersko in Kranjsko; *fãvčn* je zavisten; *gmèjna* je skupno ozemlje (na Mostecu tudi *gmèjnč* 'skupna parcela ob cerkvi'); *júger* je odrasel fant, ki naj bi se tako tudi vedel; *kújštn* je posebno sposoben, težko obvladljiv; *lãšt* je volja (*ni me lãšt*); *lúšn* je prijeten, čeden; *nezmãsen* je preobsežen, predebel; *úfer* je darovalni obhod v cerkvi okrog oltarja; *pildik* je podobica; *rãjtãt* je nameravati, *purãjtãt* pa opaziti; *šõcl šõcka* je ljubček ljubica; *špèza* je shramba; k *štrãjfat* prim. še *štrõf plãcat*; *na tręc* je nakljub; *špùtat* je oštevat, *špùtat se* pa pohujševati, zgražati se nad čim. Seveda ima marsikaj naštetega še stilistične oznake, česar tu nismo upoštevali.

Tudi v narečje »vdirajo« knjižne variante za zgornje: bit *lùbusúmn*, *znãmeja*, *cègan*, *dèdič*, *dèdvat*, *nevušlèv-*, *žùpnik*, *duhóvnik*, *župnija*, *preklèt*, *prõst*, *jidnãk*, *pugãjat se*, *milust*, *kesãje*, *ublèka*, *kapètan*, *gulèjenk*, *záver* (posebna veriga za zaviranje), *plãča*, *puplãcat*, *vùla*, *mùct (se)*, *prevãelki*, *daruvãje*, *rãj*, *pudúbca*, *prbližnu*, *lùbica*, *dãt*, *glãs*, *dãvk*, *kaznuvãt*, *nadstrõpje*, *tuľãzba*, *vtuľãžit se*, *mãža*, *blaguslõv*, *blaguslúvit*. Marsikateri teh izrazov je pač ves čas obstajal poleg prevzetega tudi v narečju.

4 Trubar ima sorazmerno veliko besednih nemčizmov (kakor ima dovolj tudi skladenjskih, kot kaže moja razprava Zgodovinska perspektiva Trubarjevega nemčevanja, SSJLK 1987, 5–18). Ti nemčizmi so zlasti za prvo knjigo razumljivi, saj se je Trubar s to svojo knjigo obračal, vsaj prvotno, predvsem na mestno prebivalstvo, njegova govorica pa je bila v precejšnji meri nemčujoča, posebno gotovo tudi na Kranjskem in v Ljubljani, tj. v mestu, ki je moralo biti Trubarju predvsem na misli, še posebej.

Da je Trubar to svoje tujčevanje čutil nekako tudi sam, morebiti kažejo dvojčične priredne zveze z vezniki *oli*, *in*, *tar*, še bolj pa domači ustrezniki za iz nemščine prevzete besede na drugih mestih knjige; tu in tam se je Trubar trudil, da je važen pojem, izražen s prevzeto besedo, podal po domače, npr. *zakrament* s *skrivna svetina*. Kakega pravega prizadevanja za čisto slovensko besedo pa, ko gre za iz nemščine prevzeto (drugače se je Trubar vedel nasproti takemu iz hrvaščine) pri njem ni opaziti. To noto je v slovensko pisanje vnesel S. Krelj, a mu Trubar ni sledil (sicer pa je to neraziskano). Kreljeva ideja je bila zmagoslavna v nazoru glavnega protireformatorja, škofa T. Hrena oz. J. Čandka, najsi sta Kreljevo kritiko »gospod Trubarjeve kranjščine« poznala ali ne. V prireditvi Evangelijev inu listuv 1612 se je pokazalo, da je že tedaj slovenska beseda lahko tekla v glavnem brez iz nemščine prevzetih besed (zato pa z nekaj takimi besedami iz sosednje slovanske hrvaščine).

5 To raznemčevanje (in sploh raztujčevanje) slovenskega knjižnega jezika je bilo pomembno rodouzaveščevalno dejanje in menda ne tudi rekatolizacijska kritiška vnema pri popravljanju protestantskega knjižnega jezika: na koncu je Slovenca pokazalo kot človeka, kateremu je nemška jezikovna kolo-

nizacija le jemala jezikovno samobitnost in s tem samozavest, tj. ravno lastnost, Slovencu tako zelo potrebno, če se je hotel ohraniti kot narodn(ostn)i individuuum. — S tem raznemčenjem pa se je do neke mere povečevala razlika med vsakdanjo govorico in knjižnim jezikom, ki je potencialno bil na voljo vsej Sloveniji, in po skoraj tisoč letih je spet nahajala stik vsaj z najbližjim, hrvaškim, slovanstvom. V nekem smislu se je v danih okoliščinah samo v zvezi s tem elementom dalo ohraniti jezikovno (in tudi vsakršno drugo) slovenstvo samo. — Seveda pa bo v nadaljnjem razvoju treba že preizkušeni model obrambe slovenske samobitnosti v knjižnem jeziku nasproti jeziku državnega osredja znati uporabljati tudi v novih razmerah, če se bo hotelo obstati, biti samosvoj in ne preiti v sicer večje in sorodno, a ne več z nami istovetno.

DODATEK

V od Neweklowskega nezajetem besedilu prve slovenske knjige pa se pojavljajo naslednje besede*: *Ah* (*Vuah*) 'Aachen'; pred *Ahitofelmi*; *aifer* 'vnetost'; *aku glih* 'čeprav'; *arcnija -o* T; pred *Babiloniermi*; *Biblio* T *-ly* M; z *brumo*, *brumen -mno* T ed. *-im* M *-i* mn. *-e* T mn.; v *buquah*; *zagamo*; *zaihni -uu -e* 'čudeži'; pres *zbiuula*, *zbiuulala -i* — *zbiuula -mo*, *v zbiuulane* 'dvom-i'; *Cefaru* D; na *Cyl*; *cimpra* 3. os.; *zhelih* 'čeprav'; pred *Doegitermi*; *Egiptarie* T; *erb* T, *Erbali* 'ded-'; *erperguie* 3. os. 'prenočevati'; *euangelist*; *fal/h* prid. 'kriv'; *fari Farie*; pred *Phasurmi*; *verahtaf/h* 'prezirati'; *verdamnati*, *verdamn*, *ferdamnaft (-i)* ž 'pogub-'; *vermaaf/h* 'prezirati'; *fratan* 'izdan'; *gaizigof* 'skopost'; *gar* 'zelo', *glih* 'ravno', *glih* 'podoben', *glih* 'enako', *glih* 'takoj', *se gliha -jo*; *gmaina -o -i* T M; *gnade R -o* T *-i* M; od *Goga*; *golushtui* M; *greua* 3. os., *greuo* T, *greuingo* T 'kes-'; *grunt*; *guifhna* I ž *-o* T, *guifhnu* 'gotovo'; *Haidi haidom* D, *Haidie* T, *h/Haidoufka*; *Hans*; *hipocrite* I 'hinavec'; *hoffart* 'ošabnost'; *i/Imar* 'vedno'; *imar veg* 'zmeraj, vekomaj'; *ifraitati* 'razumeti'; *ifgruntati* 'uganiti'; *ja* 'vendar'; *J/iogri -om -e*, *Jogrouim* M; *Johannes*; pred *Juditmi*; *kezaryo* O; *kelih*; *ketine* T; *klofter* T; *Concili* mn.; *Chor* 'zbor'; *kunshrne* T; *leben* I T *-bna* R *-i* M *-om* O; *ledig* 'rešen'; *Magoga* R; *mahtig* T 'mogočne'; *malikouo* O *-om* D; *maninga* 'mnenje'; *Martre* R *-o* TO; *menihi* mn.; *merkaita -te* 'si zapomnita -te'; *naturi* M *-o* T; *nid nyda* R; *nor*, *-iga* R prid., *norza* T ed. *-i* mn., *norzhaft*, *norfka* prid.; *nuzna* I prid., *nuznu* T sam., *nuznishi* D; *Obarye*, *O/bbarri*, *obarouati*; *offru* D; *offertuie*, *offra -ti*; *Papeshi* mn., *paradysh* T, *pehary* M 'kozarcu'; *pekel* T *-kla* R; *pergliho* T; *pohleven -vni* mn., *pohleunu* prisl., *pohleu/hzhini* M; *potro/hta*; *P/pridiga -o* T *-ah*, *pridigali*, *pridigar*, *pridiguye*; *Rate* T 'svetovalce, svétnike'; *rata -mo -all*; *redle* 'pošteno'; *reue* 'siromaštva, nadloge', *R revni -e* mn., *Reuniga* T *-ih* R 'siromaka, reveža *-ov -ev*'; *Vrim* 'Rim'; pred *Sibanitermi*; *shazh* 'zaklad'; *shafti* R 'podobe'; *shega -e -o -e* T 'narava, vrsta, lastnost'; *shenkiga* 'dar'; *skode* R; *Scofi -e*; *spih/e* R *-o* T, *spishati*, *Spifhaite* *se*; *stymo* TO; *strafa -l -la*, *strafani* I mn., *strafinge* R, *-o* O T; *se shtritati -alla*, *strita* 'upir-'; *stuka -ou* R R; *shuhai* 'nečistuj'; *shuleriem* D; *shu/htui* M 'nečistovanju'; *tihta* 3. os.; *trofht -om* O *-e* T,

* Tu so sedaj upoštevana tudi lastna imena; velike črke za posameznimi besedami oz. njihovimi oblikami zaznamujejo ustrezne sklone, vendar se pišejo le, če sklon že drugače ni razviden.

trofhta -all; *Turiak* IT 'stolp/kažipot?, zdravilo?' (če ni to *torjak* < *tordjak); u/*Varouat(i)*, *Varri*, *varri se*, *varuyem uarovati*; *uerdei* 'varuje'; *višhai*, *višhali* 'vodi, uravnava'; *Vnuznu* 'brez potrebe'; *Segui/han* 'zagotovljen', *faguišhne-nom* O 'zagotovilom'; *Sacramente* T; *famerkate* vel. *famerkati*; *fiher* 'varno, z gotovostjo'; *šhegna* R, *šhegnan* -i I mn., -e T mn., *šhegnati*; *flacht* D 'slabi, hudi', *flaht* DT mn. 'dober/slab'; *flahte* -i DR 'rod'; *flahnifhe* T s; *shueplom* O.

Tuja lastna imena Trubar v vsej knjigi piše rad po tuje: *Christus* (*Cristus*), in še *Antichrist*, *Joseph*, *Cornelish*, *Thomash*, *Kherubim*, *Aegiptoue* (poleg *Egiptove*), *Caifafh*, *Abacuk*. Pač po nemškem je pisano *Paul*. Marsikaj po tujem pisanega zaradi znane Trubarjeve pisne nedoslednosti tudi ni razvidno (npr. *Moifesev*, *Jerusalem*). V citatni obliki ima *S. Judas Thadeus*, enkrat tudi ime za tujim predlogom (*fuetiga Paula ad Titum*).

V drugem delu Katekizma 1550 smo našli še 36 novih enot, tj. korenov, osnov ali podstav, prevzetih iz nemščine; te enote so: *arcn-*, *bibli-*, *cesar-*, *cil-*, *cimpr-* glag., *erperg-* glag., *evangelist-*, *feraht-* glag., *ferma-* glag., *frat-* glag., *gajcig-*, *golušt-*, *grunt-* glag., *hipokrit-*, *hofart-*, *kecari-*, *kelih-*, *kloštr-*, *koncil-*, *kor-*, *ledig-*, *maning-*, *natur-*, *nor-*, *pehar-*, *hlev-*, *rat-*, *redle*, *šeg-*, *štrit-* glag., *šuš-* glag., *turjak-*, *viž-* glag., *gviš-*, *žiher-*. Iz našega seznama v Trubarjevi pisavi se lahko razberejo tudi oblike, v katerih se te enote pojavljajo. (Obliko-glasno premenjeni nastopata še dve enoti iz prvega dela: *ajfer* in *lih*.)

Naj omenim še domače pone (in sklopnike) ob iz nemščine prevzetem morfemizmu (lahko v prvi stopnji že tudi poslovenjenem): Pri s a m o s t a l n i k i h : -ost — *gajcigast*, *ferdamnast* (akanje); -ar — *pridigar*, *šular*, *egiptar*; po nemščini pa -er — *Sibanitermi*, *Doegotermi*; -ina: *pohlevščina* (iz *pohlevski iz predložne zveze *po hlevu); -enje — *zagvišnene* (podstava *gvišen*); -c — *no-rec*; morda tudi -jak — *turjak* (če je iz *turn*, *turris*; ali pa je to *tordjak?). Za p r i d e v n i k e : -en (s polglasnikom) — *brumen*, *gvišen*, *kunšten*, *nucen*, *vnucen* (prim. prislov *vnucnu*), *pohleven* (predložna podstava), *žlahniši* (tudi stopnjevan); -ski — *norski*, implicitno *pohlevski, *hajdovski*; -ov — *jogrov*, *malikov* (če je zadnje iz nemščine); -ast — *norčast*. Pri glagolu: *izgruntati*, *izrajtati*. — Pri pridevnikih sta zanimivi obliki *Jezusev*, *Mojzesev* — kakor da gre za mešanje teh osnov z mehкими izglasji (prim. o *vsem*, s *stricem*, po Skrabcu tudi *penezev*). Za sklopnike prim. (g)lih:/aku glih, čelih.

SUMMARY

On the whole, Trubar used many lexical Germanisms. His *Catechismus* (1550) contains — in the part for which Neweklowsky compiled a concordance — over 135 such words: approximately 100 roots/bases. They belong to the domains of general civilization and religion/ethics. (Some words of the first domain appear also in the latter.) The basic semantic fields are social institutions (church, school), artifacts of fashion, and above all Christian religion and ethics, for which Slavs, at first, lacked native terms, but were able to create them out of their domestic stock, as witnessed by Old Church Slavic and Old Slovene (the Freising fragments). In Trubar's text such native and borrowed rivals still coexist (e. g. *milost* — *gnada*), and some of the native equivalents appear to be his own contribution (*sdetina* — *zakrament*). But Trubar was (too) fond of adopting German terms, especially for objects (and concepts) connected with Protestantism. He was reproached for this practice even during his lifetime, by Krelj and by a Kajkavian critic of his language; but the man who consistently acted in the spirit of such criticism was the Counter-Reformation leader T. Hren, whose edition of the Gospels and the Epistles was strongly purified of German loanwords (though they had been fully adapted to the structure of the Slovene language).

Since it is often claimed that Trubar Germanized as much as he did out of consideration for the townspeople (of Ljubljana), the author of the present article raises the question of the degree to which Germanisms were current among the 16th century country dwellers. (In a separate article, this author had shown the historical perspectives — starting with the Freising Monuments — of Trubar's usage of Germanisms.) There are, for example, no important differences in the use of Germanisms by Trubar and — for the identical concepts — by the parents of present-day sexagenarians in the village of Mostec: even the generation of the sexagenarians (have) used more than two thirds of these words (roots, bases), though in some cases in a somewhat shifted meaning (naturally, like in the language of Trubar, some of the borrowings have Slavic counterparts, either handed down directly or internally borrowed from standard Slovene).

The process of de-Germanization has been analyzed since Kopitar, especially by V. Oblak and A. Breznik; an exhaustive overview of Hren's puristic substitutions gave J. Rigler. Hren's consistency in this respect is particularly important because his version was to remain the one that was listened to by the Slovene believers for 200 years; it strengthened not only the linguistic but also the national awareness of the Slovene-speaking community.